

ՀԱՅԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՒ
ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

6

V

ԱՓՅՈՒԴՅԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ

Ռուբեն Կարապետյան, պ.գ.դ.
ՀԱԻ

ՍՓՅՈՒՌԻ ՀԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐՈՒՄ ՀԱՅԵՐԻ ՆԵՐԳՐԱՎՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

Սփյուռքում էթնիկ խմբի պահպանումը և վերարտադրումը, որպես առանձին սոցիալական խումբ, մեծամասամբ ապահովվում է ինքնակազմակերպման միջոցով: Դա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ լինելով միջմշակութային տարբերությունների սոցիալական կազմակերպության ձև¹ էթնիկությունն ունի օժանդակ սոցիալական մեխանիզմների կարիք: Վերջիններիս առաջացումը և գործառնումը կախված է ոչ միայն արտաքին պայմաններից, այլ նաև մեծապես պայմանավորված է էթնիկ խմբի անդամների ծագմամբ, սոցիալ-ժողովրդագրական կազմով, արտագաղթի երկրի առանձնահատկություններով և բնակավայրով, գաղթի ժամանակահատվածով: Նշված գործոնները համայնքային կառույցների ձևավորման հիմքն են: Այս առումով հատկանշական է հայկական սփյուռքի փորձի ուսումնասիրումը, որն իր բնույթով բավական բազմազան և ինքնատիպ է:

Հոդվածում ներկայացված է ազգային, կրոնական, սոցիալ-տնտեսական և մշակութային տարբեր միջավայրերում հայերի՝ համայնքային գործունեության տրամաբանությունը՝ համաձայն Բեյրութի, Թեհրանի, Պրահայի և Լոս Անջելեսի հայերի սոցիոլոգիական ուսումնասիրության նյութերի: Ըստ սոցիալ-ժողովրդագրական կտրվածքի՝ առանձնացվել են տեղացիներ և եկվորներ, ապա խմբավորվել են՝ ըստ տեղափոխման ժամանակի և ելքի վայրի: Վերլուծվել է, թե ինչպիսին է այդ խմբերի մասնակցությունը համայնքային գործունեության մեջ:

Այս ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս սփյուռքահայերի ինքնակազմակերպման օրինակով կատարել իրավիճակի գործոնային վերլուծություն, հասկանալ էթնոսոցիալական հանրությաների հեռանկարները տարբեր միջավայրերում:

Հիմնաբառեր՝ ինքնակազմակերպում, Սփյուռք, էթնիկ խումբ, հայկական համայնքներ, այլազգի միջավայր, սոցիալական տարածք, սոցիալական կազմ:

Ներածություն

Ժամանակակից հայկական սփյուռքի կայունությունը պայմանավորված է այն ներուժով, որը թույլ է տալիս նրան ինտեգրվել միջավայրում՝ մնալով որպես առանձին սոցիալական խումբ՝ իր գործելակերպով, մշակույթով և ինքնագիտակցությամբ: Այս համատեքստում հատուկ նշանակություն ունի այն տարածքի սահմանը ու դրա փոփոխությունը կամ վերացումը, որտեղ էթնիկությունը մնում է խմբի կարևոր հատկանիշ: Այդ տարածքի սահմանները ձևավորվում են այնպիսի սոցիալական ցուցանիշներով, որոնք արտահայտում են խմբի ներսում սոցիալական կապերի խտությունը,² ենթակառուցվածքը և համախմբման

1 Барт 2006, 10.

2 Барт 2006, 200; Shain et al. 2003.

ներուժը: Վերջինս ձևավորվում է այն պայմաններում, երբ, ինչպես նշում է Գ.Շեֆֆերը, նվիրվածությունը կոլեկտիվի նկատմամբ աճում է,³ որի արդյունքում առաջացող համայնքային կառույցները դառնում են սփյուռքյան խմբի համախմբվածության պահպանման մեխանիզմ: Համախմբվածություն եզրույթն այս համատեքստում բացատրվում է խմբի անդամների ուղղահայաց և հորիզոնական փոխազդեցությունների իրավիճակով, որը բնութագրվում է խմբում վստահության, միմյանց նկատմամբ փոխօգնության վարքագծային դրսևորումները⁴: Այդ տարածքի ինստիտուցիոնալ համայնքային կառույցները կախված են սոցիալական կապերի որակից և խտությունից, որտեղ խմբի կազմը դառնում է կարևոր գործոններից մեկը:

Հոդվածում դիտարկվում են չորս քաղաքների՝ Բեյրութի, Թեհրանի, Պրահայի և Լոս Անջելեսի հայերի շրջանում անկացված սոցիոլոգիական ուսումնասիրության նյութերը՝ ցույց տալով այդ խմբերի կազմի և դրանց անդամների համայնքային ներգրավվածության փոխկապակցվածությունը: Այդ կապերի ուսումնասիրումը էթնիկ կազմով միատարր, իսկ ծագմամբ ու միջավայրով բազմազան հայկական համայնքների օրինակով կարող է դառնալ կարևոր հիմք՝ սփյուռքների ինքնակազմակերպման օրինաչափ և առանձնահատուկ մեխանիզմների բացահայտման, նրանց զարգացման ուղիների ու պայմանավորող գործոնների դուրսբերման համար⁵:

Ուսումնասիրության մեթոդները

Վերլուծական մշակումները, որոնք ներկայացված են հոդվածում, հիմնված են Բեյրութի, Թեհրանի, Պրահայի և Լոս Անջելեսի հայերի շրջանում մոտ յոթ տասնյակ գործիչների խորացված հարցազրույցների և 1260 ձևայնացված հարցազրույցների նյութերի վրա⁶: Ուսումնասիրության հիմքում դրվել են ընտրանքի սկզբունքներ, որոնք թույլ են տվել տարածել վերլուծական հաշվարկները՝ տվյալ համայնքների ամբողջության վրա: Հետազոտությունների ընթացակարգը բավականին բարդ և բազմաշերտ է եղել, քանի որ հետազոտական օբյեկտի մասին քանակական տեղեկատվությունը⁷ բացակայում էր: Վերջինս բազմաթիվ խոչընդոտներ է ստեղծել անհրաժեշտ տվյալների բազայի ձևավոր-

3 Шейфер 2003, 167.

4 Joseph Chan, Ho-pong To, Elaine Chan Reconsidering social cohesion: Definition and analytical framework <https://www.socialcohesion.info/concepts/concept/joseph-chan-ho-pong-to-elaine-chan>.

5 Սա կարևոր է հասկանալու համար, թե ինչպես են սփյուռքի անդամները աջակցում իրենց և ուրիշներին Chukwu-Emeka Chikezie, Strategies for building diaspora/migrant organisation capacity for development p. 3, https://www.gfmd.org/sites/g/files/tmzbd11801/files/documents/gfmd_brussels07_csd_session_5_en.pdf.

6 Հետազոտման մեթոդի մասին, տե՛ս Կարապետյան և այլք 2023, 8-17; Կարապետյան 2019, 53-63; 2014:

7 Սոցիոլոգիական բառարանում «կվանտիֆիկացիա» եզրույթը սահմանվում է որպես «որակական բնութագրերի քանակական բնութագրում հաջորդ փուլի՝ չափման համար, այսինքն՝ արդյունքին թվային արժեք տալը»: Բնութագրվում է որպես. <https://rus-sociologia.slovaronline.com/1440-Квантификация>.

ման համար: Այդ իսկ պատճառով հետազոտվող թիրախի որակական բնութագրերին քանակական հատկանիշներ հաղորդելու համար յուրաքանչյուր քաղաքում նախօրոք իրականացվել են խորքային հարցազրույցներ տվյալ համայնքի գործընթացներին իրազեկ փորձագետների հետ:

Հարցազրույցի ընթացքում հատկեցվել է տվյալ քաղաքի հայերի կազմը, սեռը, տարիքը, միգրացիոն հետագիծը և սոցիալ-մասնագիտական կառուցվածքը: Տեղեկատվության նման աղբյուրին դիմելը թելադրված էր վիճակագրական տեղեկատվության լրիվ կամ մասնակի բացակայությամբ⁸: Ստացված տվյալները համակարգելուց հետո յուրաքանչյուր քաղաքին հատկացվել են հետևյալ քվոտաները՝ սեռային, տարիքային (18-29, 30-49, 50 և ավելի), տեղաբնակ և միգրանտ (տեղափոխվել են այս քաղաք մինչև 2000թ., 2001-2010 թթ. և 2011 թ. հետո): Նշված քվոտաների շրջանակներում հարցազրույցի մասնակիցները ընտրվել են «ձնագնդի» սկզբունքով⁹: Օգտագործելով այս ընտրանքը՝ ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Սփյուռքի ուսումնասիրության բաժնի աշխատակիցները յուրաքանչյուր նշված քաղաքում ձևանացված հարցազրույցներ են իրականացրել 300-320 հարցվողների շրջանում¹⁰:

Մեթոդական սկզբունքներում նախատեսվում էր նշված քաղաքների հայերի սոցիալ-տնտեսական և մշակութային հատկանիշների և համայնքային ինքնակազմակերպման մեջ հայերի մասնակցության ցուցանիշների միջև տրամաբանական կապերի որոնում: Հաշվի են առնվել էթնիկ խմբի այնպիսի հատկանիշներ, ինչպիսիք են՝ ծագման վայրը, նոր միջավայրում հարմարվելու ժամանակահատվածը, սոցիալ-ժողովրդագրական բնութագրիչները, որոնք ներկայացվում են համայնքային կազմակերպությունների գործունեությանը մասնակցության (կուսակցական, կրոնական, մշակութային, սպորտային, բարեգործական ևն) հետ կապի մեջ¹¹: Դրա հիման վրա մշակվել են խմբի կազմը վերլուծելու սկզբունքներ, որոնք հնարավորություն են տալիս բացահայտելու խմբի կայունությունն ու համախմբվածությունը: Վերջիններս կախված են

8 Այսպիսով՝ ԱՄՆ վիճակագրությունը գրանցում է միայն միգրացիոն բնութագրերը (ժամանման տարեթիվը և մեկնման վայրը):

9 Հարցազրույցների ընթացքում մերժումների թիվը տարբեր քաղաքներում տարբեր է եղել: Մերժումների ամենամեծ թիվը գրանցվել է միգրանտներով խիտ բնակեցված քաղաքներում. յուրաքանչյուր տասներորդը:

10 Հետազոտողները ընտրում են այդ մարդկանց՝ ելնելով որոշակի հատկանիշներից կամ որակներից: Նրանք որոշում են ստեղծում են քվոտաներ՝ ապահովելու համար, որը կարող են ընդհանրացվել ամբողջ բնակչության համար: Վերջնական ենթաբազմությունը հիմնվելու է բնակչության մասին հետազոտողի գիտելիքների համաձայն, տե՛ս <https://hr-portal.ru/story/kvotnaya-vyborka-opredelenie-tipy-primery-etapy-i-mnogoe-drugoe>. Այս հետազոտության մեջ յուրաքանչյուր քվոտան ներառում էր 10-15 հարցվողներ, յուրաքանչյուր քվոտայում մտցվեցին ուղղիչ ինդեքսներ՝ յուրաքանչյուր ընտրված խմբի ընդհանուր համամասնություններին համապատասխանեցնելու համար:

11 Օգտակար և խոստումնալից է այս հարաբերությունները վերլուծել տրոհված հարթության մեջ՝ «կուսակցական կազմակերպության» տեսանկյունից, որտեղ այս երկփեղկության երկրորդ անդամը կարող է լինել եկեղեցին, մշակութային կամ մարզական կենտրոնը, երիտասարդական կազմակերպությունը ևն:

բնակության էթնոհոծության աստիճանից, խմբի քանակից, համայնքային կազմակերպությունների գործունեությունից և միջուկային կորիզի առկայությունից:

Նույն սկզբունքի հիման վրա հետազոտական օբյեկտների ընտրության ելակետը հայկական համայնքների տիպաբանությունն էր՝ ըստ հետևյալ *բի-նար* բնութագրերի. ա) հոծ-ցրիվ, բ) ավանդական/հին-նոր համայնքներ, գ) դավանանքային առումով՝ մոտ-հեռու միջավայր, դ) շրջակա միջավայրի սոցիալ-տնտեսական զարգացվածության պայմանները՝ բարձր -ցածր ե) խմբի սոցիալական կազմը՝ բարդ-պարզ, զ) ըստ ծագման և ժամանակագրության՝ միատարր-տարասեռ: Ելնելով վերոգրյալից՝ առանձնացվել են երեք տիպի համայնքներ. առաջինն անցյալ դարասկզբին ձևավորված, երկրորդը՝ խառը տիպի՝ բաղկացած տեղաբնակներից և ժամանակակից *միգրանտներից*, իսկ երրորդը՝ բաղկացած միայն վերջին տասնամյակների *միգրանտներից* և նրանց սերունդներից¹²:

Որպես առաջին տիպ՝ առանձնացվել են Բեյրութի և Թեհրանի¹³ հայկական համայնքները,¹⁴ երկրորդը տիպի մեջ դիտարկվել են Լոս Անջելեսի հայերը, որպես երրորդ տիպ ընտրվել են Պրահայի հայերը: Նման տիպաբանությունը համեմատելի է ոչ պակաս կարևոր այլ բնութագրերի հետ, ինչպիսիք են՝ բնակավայրի տեսակը՝ էթնիկ հոծ կամ ցրիվ տեղաբաշխման ձևերը, ելքի վայրերի քաղաքական, կրոնական և էթնոմշակութային առանձնահատկությունները ևն: Վերոնշյալ բոլոր տիպաբանական սկզբունքները արտացոլվել են ընտրված քաղաքների հայերի ցուցանիշներում: Վերլուծության հաջորդ բաղադրիչը հայերի մասնակցությունն է համայնքային կառույցների գործունեությանը: Ուսումնասիրության մեջ դա արձանագրվել է այնպիսի ցուցիչներով, ինչպիսիք են՝ կառույցում «կազմակերպիչ», «անդամ» և համայնքային կառույցում ներգրավվածություն չունեցող անձ: Մասնակցության ձևի նման քննարկումը մի կողմից ցույց է տալիս խմբի անդամների ակտիվության մակարդակը, մյուս կողմից՝ նույն խմբի անդամների հավակնությունների մակարդակը համայնքային հարցերի կազմակերպման տեսանկյունից:

12 Սրա մասին առավել մանրամասնորեն տե՛ս Լևոնյան 2021:

13 Իհարկե, Թեհրանի հայկական գաղթօջախն ավելի վաղ պատմություն ունի, բայց այս պարագայում որոշվեց այն միավորել այս խմբի մեջ:

14 Հայկական գաղթօջախի հասկացությունը հայկական սփյուռքում շրջանառության մեջ է դրել ակնաավոր հետազոտող Ալպոյաջյանը (տե՛ս Ալպոյաջյան 1961): «Գաղթօջախ» տերմինը ավելի մոտ է բնութագրում որոշակի երկրում, որոշակի քաղաքում ապրող սփյուռքահայերի վիճակը: Ըստ երևույթին, այս եզրույթը արտացոլում է մի երկրում գտնվելու փաստը, որը խմբի հայրենիքը (կամ ծագման վայրը) չէ: Բացի այդ, եզրույթը ընդհանրացնում է տվյալ բնակավայրի հայերի ամբողջ կազմը, մինչդեռ «համայնք» եզրույթը բնորոշում է համայնքի միայն այն հատվածը, որը կազմակերպված է կոնկրետ կառույցի մեջ: «Գաղթօջախ» տերմինը նաև գաղափարական ուղերձ է պարունակում: Նա նշում է որոշակի սոցիալական տարածության զարգացման, այնտեղ էթնոսի կենսապայմանների ստեղծման փաստը մի կողմից, մյուս կողմից կա թաքնված իմաստ, այն է՝ դրա ժամանակավոր որոշակի նրբերանգ՝ չորոշելով տևողություն, վիճակ: Վերջինս շատ կարևոր է ոչ միայն հետազոտողի համար իր թիրախային պարադիգմը կառուցելիս, այլև ուղերձ՝ այս խմբի անդամների (և ողջ էթնիկ խմբի համար) հնարավոր միավորման մասին:

Համայնքային կազմակերպություններում ներգրավվածների կազմը

Հայտնի է, որ Բեյրութի հայերը իրենց ծագումնաբանությամբ միատարր են՝¹⁵ կազմված 1915-20 թթ. Կիլիկիայից և նախկին Օսմանյան կայսրության հարավային շրջաններից եկած փախստականների առաջին սերնդից: Եվ պատահական չէ, որ հետազոտության ընթացքում (տե՛ս Աղյուսակ 1) հանդիպում ենք հիմնականում նրանց հաջորդ սերունդներին, որոնք ընտրանքում կազմել են ավելի քան 86 տոկոս: Միատարրություն է նկատվում նաև Թեհրանում, մի տարբերությամբ, որ այս քաղաքի հայերի գաղթական միջուկն էլ ավելի միատարր է և կազմված է Իրանի հայկական տարբեր բնակավայրերից տեղափոխվածներից¹⁶: Ինչ վերաբերում է Պրահային¹⁷ և Լոս Անջելեսին¹⁸, ապա իրավիճակը բոլորովին այլ է: Պրահայում հայերի ճնշող մեծամասնությունը առաջին սերնդի միգրանտներ են (հիմնականում ներգաղթյալներ ՀՀ-ից և ԱՊՀ-ից) և նրանց հաջորդ սերունդների միայն տասներորդն է ծնվել Չեխիայում:

Լոս Անջելեսում նորեկների խումբը ավելի բազմազան է: Ընտրանքում այս քաղաքում ծնվածներն այստեղ բնակվող հայերի ընդհանուր թվի 1/5-ից պակաս են, իսկ եկվորների մեջ ամենամեծ տոկոսը Մերձավոր Արևելքից (36%), ՀՀ-ից և ԱՊՀ երկրներից (33%) եկածներն են: Ավելին, փորձագետները նշում են, որ բացի նշված վայրերից, Լոս Անջելես են են գաղթել նաև Եվրոպական և Լատինաամերիկյան երկրների (Արգենտինա, Բրազիլիա, Ուրուգվայ)¹⁹ հայեր:

Ըստ միգրացիայի ժամանակագրության՝ առանձնահատուկ հետաքրքրություն են ներկայացնում Պրահայի և Լոս Անջելեսի հայերը: Եթե Բեյրութի հայ համայնքը կազմավորվել է 20-րդ դարի սկզբին, ապա Պրահայում և Լոս Անջելեսում համայնքի կազմավորման գործընթացը դեռևս շարունակվում է: Ակնհայտ է, որ Պրահայի հայկական համայնքները, որոնք ձևավորվել են 1990-2000-ական թթ.²⁰ գաղթածներից (ինչպես և հայերը Արևելյան Եվրոպայի շատ այլ քաղաքներում), ներկայացնում են հայերի նոր էթնոսոցիալական կազմավորումներ և այս կերպ կտրուկ տարբերվում են Բեյրութի և Թեհրանի «ավանդական» սփյուռքյան համայնքներից [աղ.1]:

15 Հայտնություն 2019:

16 Hovannisian 2021, 38-45.

17 Mezhlumyan 2023.

18 Հարցազրույց N 1-8, ՀԱԻ Սփյուռքի ուսումնասիրության բաժին, Լոս Անջելես, 2013:

19 Կարապետյան 2018:

20 Հարցազրույց N 1-16, ՀԱԻ Սփյուռքի ուսումնասիրության բաժին, Պրահա, 2022:

Հետազոտված քաղաքներում հայ բնակիչների ծննդավայրը
(հարցվող, հարցվողի հայր) տոկոսներով:

ծննդավայրը	Բեյրութ		Թեհրան		Պրահա		Լոս-Անջելես	
	հարց-վող	հարց-վողի հայր	հարց-վող	հարց-վողի հայր	հարց-վող	հարց-վողի հայր	հարց-վող	հարց-վողի հայր
տվյալ քաղաք	86	55	83	89	11	3	23	3
Արևմտյան Հայաստան	4	22	-	4	-	-	-	8
ՀՀ	-	-	-	5	72	89	33	27
Եվրոպա և ԱՊՀ	-	-	-	2	17	11	7	10
Մերձավոր Արևելք	10	23	17	-	-	-	36	52
ԸՆԴԱՄԵՆԸ	100	100	100	100	100	100	100	100

Վերոնշյալ ցուցանիշները հայ սփյուռքի համայնքների պատմության և դրանց ժամանակակից կազմի ձևավորման անբաժանելի տարրերն են: Ըստ ընտրված չորս քաղաքների հայերի ուսումնասիրությունների՝ պարզ է դառնում, որ միգրանտների միատարրությունն ու գաղթի համաժամանակյա լինելը (10-20 տարվա ընթացքում) առավելապես նպաստում են ընդհանուր էթնիկ սոցիալական ենթակառուցվածքի և ինքնակազմակերպման ինստիտուտների ձևավորմանը [աղ.2]:

Հետազոտված քաղաքներում տեղափոխված
հայերի բնակության ժամանակաշրջանը

տեղափոխման ժամանակահատվածը	Բեյրութ	Թեհրան	Պրահա	Լոս Անջելես
մինչև 1980 թ.	35	33	-	16
1981-1990 թթ.	-	-	-	31
1991- 2000 թթ.	-	39	38	27
2000-2009թթ.	-	28	38	21
2010 թ. հետո	65	-	24	5
ԸՆԴԱՄԵՆԸ	100	100	100	100

Այսպիսով, նորեկներն ավելի քիչ են ներգրավված համայնքային կառույցներում: Չեխիայի²¹ ուսումնասիրված քաղաքում, հայերը հիմնականում չունեն ձևավորված ավանդական համայնքային կառույցներ, ինչպիսիք կան Թեհրանում, Բեյրութում և Կիպրոսում: Այս խմբերի ինքնակազմակերպումն ինքնաբերական է, և հավանական է, որ յուրաքանչյուր խմբի համար համայնքային կառույցների զարգացման գործընթացն անցնի ձևավորման, զարգացման և մարման որոշակի փուլեր: Այդ քաղաքների հայերը նշված գործընթացի սկզբնական փուլում են: Որոշակի վստահությամբ հնարավոր է կանխատեսել

21 Տե՛ս Հարցազրույց N 1-16, ՀԱԻ Սփյուռքի ուսումնասիրության բաժին, Պրահա, 2022:

իրադարձությունների զարգացման հետագա փուլերը, բայց քանի որ ինքնակազմակերպման գործընթացը որոշվում է բազմաթիվ գործոններով (քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական իրավիճակ և խմբի կազմի փոփոխություններ), դժվար է հասկանալ, թե այդ գործոններից որն է որոշելու իրադարձությունների հետագա ընթացքը: Սփյուռքում նոր խմբերի ինքնակազմակերպման սկզբնական փուլը պատկերավոր ասած, երկփեղկված կետի է նման, որի հետևանքների մասին կարելի է ենթադրել, սակայն թե որքանով են դրանք իրատեսական, դժվար է ասել: Այստեղ պահանջվում է համայնքային կազմակերպությունների մասնակիցների որակական ցուցանիշների վերլուծություններ. դրանք կարող են հիմնված լինել ձևայնացված հարցազրույցի նյութերի վրա և ստուգվել փորձագիտական գնահատականներով ու կարծիքներով [աղ.3]:

Թեհրանում, Լոս Անջելեսում և Պրահայում ծավալված և ներգաղթած հայերի մասնակցությունը համայնքային կառույցներում, րոկոսներով:

Քաղաք		կազմակերպիչ	համայնքային կառույցի անդամ	կառույցից դուրս է	ԸՆԴԱՄԵՆԸ
Թեհրան	ծնվել է այս քաղաքում	24	75	1	84
	ապրում է այստեղ 20 տ. ավելի	36	64	-	100
	ապրում է այստեղ 10-20 տ.	34	50	16	100
	ապրում է այստեղ 10 տ. պակաս	-	-	-	
	Ընդամենը եկվորները	39	55	6	16
Լոս Անջելես	ծնվել է այս քաղաքում	27	66	7	26
	ապրում է այստեղ 20 տ. ավելի	29	66	5	100
	ապրում է այստեղ 10-20 տ.	38	62	-	100
	ապրում է այստեղ 10 տ. պակաս	-	-	-	
	Ընդամենը եկվորները	30	66	4	74
Պրահա	ծնվել է այս քաղաքում	20	60	20	6
	ապրում է այստեղ 20 տ. ավել	11	29	60	100
	ապրում է այստեղ 10-20 տ.	14	50	36	100
	ապրում է այստեղ 10 տ. պակաս	-	53	47	100
	Ընդամենը եկվորները	9	37	54	94

** Համապատասխան հարցի բացակայության պատճառով Բեյրութը ներկայացված չէ աղյուսակում:*

Նշված քաղաքներում իրականացված ձևայնացված հարցազրույցների ընթացքում արձանագրվել է հայերի սոցիալ-ժողովրդագրական ցուցանիշների փոխկապվածությունը համայնքային գործունեության հետ, որտեղ առանձնակի ուշադրության է արժանի կազմակերպիչների խումբը:

Ուսումնասիրված քաղաքների հայերի ցուցանիշների ժողովրդագրական բաղադրիչներից առավել նշանակալի են համայնքային կազմակերպութ-

յուններում ներգրավված մասնակիցների միգրացիոն հետազիծը և սեռատարիքային կազմը: Աղյուսակ 3-ում ներկայացված են համայնքային կազմակերպություններում ներառվածների մեջ տվյալ քաղաքներում ծնվածների և այն եկվորների տվյալները, ովքեր եկել են ավելի քան 20 տարի առաջ, 10-ից 20 տարվա միջակայքում և վերջին տասնամյակի ընթացքում: Ընդհանուր պատկերն ակնհայտ է. այս քաղաքների հին բնակիչները դառնում են համայնքային կազմակերպությունների առանցքը: Բեյրութում և Թեհրանում ծնված հայերը (հարցվածների ավելի քան 80%-ը) համայնքային գործունեության կազմակերպիչներն են: Լոս Անջելեսում և Պրահայում այս միջուկն այնքան էլ միատարր չէ: Ակնհայտ է նաև, որ նոր միգրանտները դժվարությամբ են ինտեգրվում համայնքային կառույցներին. սա հատկապես վերաբերում է Պրահայի հայ բնակիչներին, որոնց կեսից ավելին իրենց համայնքային հարցերում ներգրավված չեն համարում:

Նմանապես, Լոս Անջելեսում հայաստանցի հայերի խումբը ակտիվ չէ համայնքային կառույցների կազմավորման մեջ, իսկ այլ խմբերը, օրինակ պարսկահայերը, լիբանանահայերը ևն, առանձին-առանձին ակտիվ են և ունեն կայուն համայնքային կազմակերպություններ [աղ.4]:

*Համայնքային կառույցներում հայերի մասնակցության
ընտանիքային ըստ երեք սերնդի (տոկոսներով)*

Ժամանակ քաղաք	տարիքը	կառույցում կազմակեր- պիչ			կառույցի անդամ			կառույցից դուրս			ԸՆԴԱՄԵՆԸ		
		տ	կ	Ը	տ	կ	Ը	Տ	կ	ը	տ	Կ	ը
Թեհրան	18-29	-	44	33	100	56	67	-	-	-	100	100	100
	30-49	60	11	15	40	89	85	-	-	-	100	100	100
	50 և ավելի	29	31	30	71	65	67	-	4	3	100	100	100
	Ընդամենը	33	21	23	67	78	76		1	1	100	100	100
Բեյրութ	18-29	25	14	17	75	86	83	-	-		100	100	100
	30-49	13	11	4	87	86	29	-	3	1	100	100	100
	50 և ավելի	36	40	10	64	53	15	-	7	1	100	100	100
	ընդամենը	23	21	21	77	75	77		4	2	100	100	100
Լոս Անջելես	18-29	25	7	13	62	86	78	13	7	9	100	100	100
	30-49	36	27	31	64	69	67	-	4	2	100	100	100
	50 և ավելի	41	44	42	59	47	51	-	9	7	100	100	100
	ընդամենը	36	30	32	61	63	62	3	7	6	100	100	100
Պրահա	18-29	-	10	7	40	60	60	40	30	33	100	100	100
	30-49	-	5	15	44	41	42	57	54	43	100	100	100
	50 և ավելի	29	7	18	36	28	32	35	65	50	100	100	100
	ընդամենը	15	7	10	42	42	42	43	51	48	100	100	100

Ընդհանուր առմամբ ուսումնասիրված քաղաքները տարբերվում են միմյանցից համայնքային հարցերում հայերի ակտիվությամբ: Համայնքային գործունեության մեջ ամենաակտիվը Լոս Անջելեսի, Թեհրանի և Բեյրութի հայերն են. հարցվածների ավելի քան մեկ երրորդն իրեն համարում է համայնքային միջոցառումների կազմակերպիչ, մինչդեռ Պրահայում այդ անձանց մասնաբաժինը հարցվածների ընդհանուր թվի ընդամենը մեկ տասներորդն է:

Հետազոտության նյութերը ցույց են տալիս, որ համայնքային կազմակերպությունները ձևավորվում են հայկական սփյուռքում ընդունված պրակտիկաների հիման վրա: Այսպիսով՝ Մերձավոր Արևելքի «ավանդական» հայկական համայնքներից եկածները հավասարապես արագ կազմակերպվում են նոր վայրում՝ լինի դա Ֆրանսիա, ԱՄՆ, Մեծ Բրիտանիա ևն: Նոր համայնքային կառույցները ունեն նույն գործելակերպը, ինչ նախկին բնակության վայրի կառույցները, մինչդեռ Նախկին ԽՍՀՄ-ից և Հայաստանից եկածների համար այս գործընթացը երկար է տևում և ունի քառասային բնույթ:

Այսպիսով, համաձայն դիտարկումների՝ Պրահայի հայերը (գոնե այն հատվածը, որը գաղթել է ավելի մեծ տարիքում) իրենց չեն համարում սփյուռք, այլ բնութագրում են իրենց դեռևս որպես Հայաստանի նախկին բնակիչներ: Նրանք կտրված չեն հայրենիքից, որի հետ կապված են բազմաթիվ հարաբերություններով՝ ընտանեկան, հայրենակցական, տնտեսական ևն: Ըստ երևույթին, նրանք ունեն սեզոնային միգրանտների հոգեբանություն, ովքեր զգում են իրենց կապը հայրենիքի հետ, որտեղ ունեն ընտանիք և ընկերներ, ունեցվածք, և դեռ չեն պատկերացնում իրենց՝ որպես նոր համայնքի մաս: Հավանական է, որ այս իրավիճակը բնորոշ է Արևելյան Եվրոպայի շատ քաղաքների հայ ներգաղթյալներին [աղ.5]:

Թեհրանում, Բեյրութում, Լոս Անջելեսում և Պրահայում համայնքային կառույցներում կազմակերպիչների սեռերի հարաբերակցությունը սերնդային և տարիքային կտրվածքով (տրկոսներով):

Քաղաք	տարիք	տղամարդկանց և կանանց հարաբերակցությունը			երեք սերնդի հարաբերակցությունը		
		տ	կ	ը	տ	կ	ը
Թեհրան	18-29	-	100	100	-	24	18
	30-49	38	62	100	60	29	36
	50 և ավելի	20	80	100	40	47	46
	ընդամենը	23	77	100	100	100	100
Բեյրութ	18-29	33	67	100	-	24	18
	30-49	50	50	100	60	29	36
	50 և ավելի	40	60	100	40	47	46
	ընդամենը	41	59	100	100	100	100

Լոս Անջելես	18-29	67	33	100	15	5	9
	30-49	33	67	100	31	32	34
	50 և ավելի	41	44	100	54	63	57
	ընդամենը	38	62	100	100	100	100
Պրահա	18-29	13	87	100	8	25	12
	30-49	9	91	100	6	25	13
	50 և ավելի	67	33	100	86	50	75
	ԸՆԴԱՄԵՆԸ	50	50	100	100	100	100

Համայնքային ինքնակառավարման իրավիճակը կարելի է հասկանալ նաև էթնիկ խմբի կազմի հետևյալ ժողովրդագրական ցուցանիշներով: Այսպես, հիմնվելով համայնքում իրենց ակտիվ համարող անդամների սեռի և տարիքի ցուցանիշների վրա՝ կարելի է դատել, թե տղամարդկանց և կանանց որ տարիքային *կառնադրիաներն* են ընդունում համայնքի շահերի պաշտպանման կարևորությունը և, հետևաբար, ինչ սոցիալ-հոգեբանական դրդապատճառներ են նրանց առաջնորդում: Անդրադառնալով տղամարդկանց և կանանց երեք սերունդների ներկայացուցիչների մասնակցությանը համայնքային հարցերին՝ մի կողմից արձանագրում ենք ներկա իրավիճակը, մյուս կողմից պատկերացում ենք կազմում զարգացման հնարավոր հեռանկարի վերաբերյալ: Ի վերջո, եթե կանայք և երիտասարդները ակտիվ են համայնքային պրակտիկաներում, ապա համայնքային կառույցների պահպանման և զարգացման հեռանկարներն ավելի մեծ են, և հակառակը:

Նշված քաղաքների ուսումնասիրությունների նյութերը բավականին հստակ ցույց են տալիս բերված փաստարկների վավերականությունը: Արժե սկսել նրանից, որ Պրահայում նկատվում է տղամարդկանց ակնհայտ գերակշռում, իսկ Լոս Անջելեսում, Թեիրանում և Բեյրութում կանայք կազմակերպչական գործունեության մեջ տղամարդկանց հավասար ակտիվություն են ցուցաբերում:

Ըստ այդմ, Պրահայի հայերի շրջանում համայնքային գործընթացներից կտրվածության աստիճանն ավելի բարձր է (հարցվածների կեսը), իսկ կանանց մոտ այս ցուցանիշը երկու անգամ ավելի բարձր է տղամարդկանցից, իսկ մյուս երեք քաղաքներում այն շատ ցածր է: Ըստ Աղյուսակ 5-ի ձախ սյունակում ներկայացված տվյալների՝ Թեիրանում, Լոս Անջելեսում և Բեյրութում կանանց կեսը համայնքային գործերում ակտիվություն է ցուցաբերում տղամարդկանց գրեթե հավասար հարաբերակցությամբ: Ուսումնասիրված քաղաքներում, բացառությամբ Լոս Անջելեսի, տղամարդկանց տարիքային կազմը ներկայացված է 30 տարեկանից բարձր, իսկ կանայք՝ նաև 30-ից ցածր: Ընդհանուր առմամբ, միջին և ավագ սերունդները ակտիվ են համայնքային գործունեության մեջ՝ կազմելով այս *կառնադրիայի* ճնշող մեծամասնությունը: Միևնույն ժամանակ, Թեիրանում և Բեյրութում ակտիվ են նաև երիտասարդները: Այս քաղաքների 18-29 տարեկան գրեթե յուրաքանչյուր հինգերորդ հարցված, իրեն դիտարկում է կազմակերպիչների խմբում [աղ.6]:

Թեհրանում, Բեյրութում, Լոս Անջելեսում և Պրահայում համայնքային կառույցներում կազմակերպիչների չափաբաժինը հայերի առանձին խմբերում, ըստ զբաղմունքի և աշխատանքային գործունեության տեսակի (տոկոսներով):

	Թեհրան		Բեյրութ		Լոս Անջելես		Պրահա	
	1*	2**	1	2	1	2	1	2
զբաղված ֆիզ. աշխատող	13	23	8	7	15	42	-	-
ծառայողներ	8	22	31	25	-	60	13	12
մասնագետներ	12	17	23	15	85	39	25	13
գործարար	-	-	38	31	-	56	12	8
սովորող	21	56	-	-	-	92	13	33
տն.տնտեսուհի	29	29	-	-	-	61	25	100
թոշակառու	17	33	-	-	-	-	12	100
ընդամենը	100	27	100	19	100	47	100	18

* 1-հայերի սոցիալական կառուցվածքը՝ ըստ զբաղմունքի և աշխատանքային գործունեության տեսակի;

** 2- կազմակերպիչների մասնաբաժինը հայերի առանձին խմբերում՝ ըստ զբաղմունքի և աշխատանքային գործունեության տեսակի

Լոս Անջելեսում նույնպես կազմակերպիչների ճնշող մեծամասնությունը (80%) մասնագետներ են, մինչդեռ բուն խմբում նրանք կազմում են ընդամենը 40%: Այս քաղաքում կազմակերպիչները ընդգրկված են նաև համայնքի անդամների չաշխատող հատվածում՝ ուսանողներ, տնային տնտեսուհիներ: Կազմակերպիչների տեսակարար կշիռը բարձր է աշխատողների և ձեռնարկատերերի շրջանում՝ հարցվածների երկու երրորդը: Այսպիսով՝ կազմակերպիչների ամբողջ կազմը բաշխված է մասնագետների և ֆիզիկական աշխատողների միջև, իսկ որոշակի սոցիալական խմբերում նրանք կազմում են հարցվածների երեք չորրորդից ավելին: Զբաղմունքի տեսակը և աշխատանքի բնույթը առավել հավասարաչափ ներկայացված է Թեհրանի և Պրահայի հայերի շրջանում, բայց այստեղ հետաքրքրականը հայության ոչ աշխատանքային մասի ակտիվության փաստն է: Ըստ այդ ցուցանիշի՝ Բեյրութը մի կողմից մոտ է Թեհրանին, մյուս կողմից՝ որոշակիորեն նման է Պրահային:

Եզրահանգումներ

Այսպիսով՝ միանգամայն բնական է, որ սփյուռքի հայերը համայնքային կառույցների ձևավորման միջոցով ինտեգրվում են ընդունող միջավայրին՝ որպես առանձին էթնոսոցիալական խումբ: Ակնհայտ է, որ այս գործընթացի բնույթն ունի իր առանձնահատկությունները, որոնք որոշվում են միջավայրով և այդ խմբերի կազմով: Եթե առաջին դեպքում գործ ունենք էթնոսոցիալական միջավայրի, տնտեսական, իրավական, սոցիալական և այլ համատեքստերի

հետ, ապա երկրորդ դեպքում՝ սփյուռքահայերի յուրաքանչյուր խմբի սոցիալ-ժողովրդագրական կազմի ձևավորման պատմության հետ: Այս խմբից են առաջանում անհատներ, ովքեր ունակ են մասնակցել համայնքային համերաշխության, համայնքային կյանքի «ավանդական» մոդելի կազմավորմանը. մոտ իրավիճակներում նրանք հենվում են հայերի բոլոր սոցիալ-ժողովրդագրական խմբերի՝ կազմակերպչական կառույցներում նրանց ակտիվ ներգրավվածության վրա:

Վերջիններս այս դեպքում շատ զարգացած են և բազմաթիվ, և կոչված են ոչ միայն էթնիկ համերաշխության, այլև սոցիալական և մշակութային բազմաթիվ անհրաժեշտ կարիքների բավարարմանը: Տվյալ դեպքում գործ ունենք էթնիկ խմբի ինքնակազմակերպման, նրա ռեսուրսային հնարավորությունների այնպիսի աճի հետ, որը թույլ է տալիս ոչ միայն իր շահերը պաշտպանելու, այլև վերստեղծելու էթնոսոցիալական համայնք բոլոր՝ տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական և մշակութային հատկանիշներով:

Այս մոդելից մի փոքր հեռու են գտնվում էթնիկական միջուկ ունեցող համայնքները՝ բաղկացած հնաբնականներից, որոնք ծագումով ավանդական համայնքներից են: Նման իրավիճակում համայնքային կառույցներում բացահայտվում են լուրջ տարբերություններ՝ համայնքի հնաբնականների և նոր անդամների միջև: Իսկ նոր համայնքների ինքնակազմակերպման գործում կարևոր դեր են խաղում սոցիալապես առաջադեմ շերտերը՝ մասնագետները, շատ դեպքերում լրագրողները, իրավաբանները, արվեստագետները, այսինքն՝ այն մասնագիտությունները, ովքեր կենտրոնացած են հասարակական հարաբերությունների վրա և ձգտում են ստեղծել այնպիսի միջավայր, որն արձագանքում է նրանց հմտություններին և դառնում նրանց գործունեության սնուցման աղբյուր: Բայց այստեղ առանձին կազմակերպությունների գործունեության համար դաշտը բավականին աղճատված է, իսկ սոցիալական տարածքը խիստ սահմանափակ, և իրադարձությունների հետագա զարգացումը կապված է ներքին ու արտաքին ազդակների հետ: Առաջին դեպքում դա որոշվում է տվյալ խմբի հակասական սոցիալական զարգացմամբ, նրա տնտեսական ձեռքբերումներով, երկրորդ դեպքում, ի լրումն էթնոսոցիալական միջավայրի, տվյալ երկրում և էթնիկ հայրենիքում տեղի ունեցող իրադարձություններով:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԱԼՊՕՅԱԶՅԱՆ 1961

Ալպոյաճեան Ա., Պատմություն հայ գաղթականության, Հայերու ցրումը աշխարհի զանազան մասեր, Գ հ., Նոր դարերու սկիզբէն մինչև Ի դարու սկիզբ, Ա մաս, Արևելեան գաղութներ, Գահիրէ:

ՀԱՅՏՕՍԹԵԱՆ 2019

Հայտնություն Փ. Լիբանանը՝ Իրայատուկ իր Տարածաշրջանին մեջ // Լիբանահայերն այսօր, ՀԱԻ հրատ., Երևան-Բեյրութ, էջ 25-29:

ԼԵՎՈՆՅԱՆ 2021

Լևոնյան Ռ., Հայերի համարկումը և/կամ ձուլումը Ֆրանսիայում (1920–2000ականներ) // Հայ էթնիկությունը սփյուռքում, Երևան, ՀԱԻ հրատ., 182-191:

ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ 2014

Կարապետյան Ռ.Ս., Հայերը սեփական և այլազգի միջավայրում // Հայ էթնիկության ուսումնասիրության խնդիրներն ու հեռանկարները: Համեմատական էթնոսոցիոլոգիական հետազոտություն, Երևան, «Գիտություն», 15–22:

ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ 2018

Կարապետյան Ռ.Ս., Հայ համայնքները այսօր. Թեհրանի, Լոս-Անջելեսի, Բեյրութի, Փարիզի, Թբիլիսիի հայերի էթնոսոցիոլոգիական հետազոտություն, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ հրատ., 171-174:

ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ 2019

Կարապետյան Ռ.Ս., «Սեփական և այլազգի միջավայրում բնակվող հայերի համեմատական ուսումնասիրության հիմնական ուղղությունները՝ հետազոտությունների խնդիրները և հեռանկարները» // Լիբանանահայերն այսօր. էթնոսոցիոլոգիական հետազոտություններ, Երևան, ՀԱԻ հրատ., 53 –63:

ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ 2023

Կարապետյան Ռ.Ս., Ժամանակակից հայկական սփյուռքի ուսումնասիրություններ. Նոր գիտական ուղղության ձևավորումը և զարգացումը // Հայ էթնիկությունը սփյուռքում Երևան, ՀԱԻ հրատ., 34-61:

ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ և այլք 2023

Կարապետյան Ռ.Ս., Ներսիսյան Ս.Ա., Տանաջյան Լ.Ա., Բարսեղյան Ս.Ս., Ֆրանսիայի հայկական համայնքներն այսօր. Հայացք ներսից, Երևան, ՀԱԻ հրատ.:

BAPT 2006

Барт Ф., Этнические группы и социальные границы. Социальная организация культурных различий. Сборник статей (ред. Ф. Барта), Москва, Новое издательство, 200.

ШЕФФЕР 2003

Шеффер Г., Диаспоры в мировой политике // Диаспоры, № 1, 164-187.

HOVANNISIAN 2021

Hovannisian RG., Armenian communities of Persia/Iran: history, trade, culture Mazda Publishers.

MEZHLUMYAN 2023

Mezhlumyan M., The Armenians in the Czech Republic // Review of Armenian Studies, N 2 (32), 93-109.

SHAIN et al. 2003

Shain Y., Barth A., Diasporas and International Relations Theory // International Organization, 2003, Vol. 57. № 3, 449-479.

Ruben S. Karapetyan, Dr.Habil

Institute of Archaeology and Ethnography, NAS RA

THE PROBLEM OF INVOLVING ARMENIANS IN THE COMMUNITY STRUCTURES OF THE DIASPORA

Keywords: Self-organization, diaspora, ethnic group, Armenian communities, foreign environment, social space, composition.

The preservation and the reproduction of an ethnic group in the diaspora, in addition to external conditions, is largely determined by the composition, origin, country and the place of residence, the period of formation and the socio-demographic characteristics of the ethnic group. The logic of the links between the participation of the Armenians in the community activities in the various national, religious, socio-economic and cultural environments is revealed on the basis of the materials of the sociological surveys among the Armenians of Beirut, Tehran, Prague and Los Angeles.

The inclusion of the indicators presented in the final result of the study, using the example of the nature and level of self-organization of the Armenians of Diaspora, allows us to conduct a factor analysis of the situation in this ethnosocial community, to understand its prospects as a special component of the studied countries.

Рубен Суренович Карапетян

Институт археологии и этнографии НАН РА

ПРОБЛЕМА ВОВЛЕЧЕНИЯ АРМЯН В ОБЩИНСКИЕ СТРУКТУРЫ ДИАСПОРЫ

Ключевые слова: Самоорганизация, диаспора, этническая группа, армянские общины, иностранное окружение, социальное пространство, состав.

Сохранение и воспроизводство этнической группы в диаспоре, помимо внешних условий, во многом обусловлено составом, происхождением, страной, местом проживания, периодом формирования и социально-демографическими характеристиками этнической группы.

Логика связей между участием армян в общинной деятельности в различных национальных, религиозных, социально-экономических и культурных средах раскрывается на основе материалов социологического исследования армян Бейрута, Тегерана, Праги и Лос-Анджелеса.

Включение показателей, представленных в результате исследования, на примере характера и уровня самоорганизации армян диаспоры позволяет провести факторный анализ ситуации в данном этносоциальном сообществе, понять его перспективы как особой составляющей исследуемых стран.

Ներկայացվել է՝
գրախոսվել է՝
ընդունվել է տպագրության՝